

Розділ II.

ІНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

2.1. Напрями удосконалення господарсько-правового упорядкування діяльності суб'єктів господарювання

Під правовим забезпеченням господарської діяльності розуміється комплекс юридичних норм, закріплених у Конституції України, законодавчих, нормативно-правових актах і актах індивідуального характеру, які встановлюють правила поведінки суб'єктів господарювання при здійсненні ними господарської діяльності, а також визначають міру відповідальності за порушення цих правил.

Нормативно-правовим актом, який на сьогодні визначає правові та організаційні засади реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності в Україні, є Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»¹, а його засоби – виступа-

¹ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 9. Ст. 79.

ють дієвим інструментом підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання.

Державна регуляторна політика у зазначеній сфері – це напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних і неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України.

Принципами державної регуляторної політики є:

доцільність – обґрунтована необхідність державного регулювання господарських відносин з метою вирішення існуючої проблеми;

адекватність – відповідність форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у вирішенні існуючої проблеми та ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив;

ефективність – забезпечення досягнення внаслідок дії регуляторного акта максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян та держави;

збалансованість – забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави;

передбачуваність – послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам

з підготовки проектів регуляторних актів, що дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності;

прозорість та врахування громадської думки – відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності Законом та іншими нормативно-правовими актами.

Звертає на себе увагу той факт, що процес вдосконалення державного регулювання господарської діяльності шляхом вирішення тих завдань, які були окреслені в Концепції вдосконалення державного регулювання господарської діяльності, схваленою Указом Президента України у 2007 році¹, продовжується. Це пов'язано із тим, що не тільки суб'єкти господарювання здатні реагувати на зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на їх створення та ефективний розвиток, але це впливає і на процес формування економіки в цілому.

Відповідно до положень чинного законодавства суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність,

¹ Концепція вдосконалення державного регулювання господарської діяльності : схвал. Указом Президента України від 03.09.2007 № 816/2007. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816/2007#Text>.

реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством (ч. 1 ст. 55 ГК України). Формами здійснення підприємницької (господарської) діяльності є регулювання і управління такою діяльністю.

Суб'єктами організаційно-господарських повноважень визнаються учасники господарських відносин (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, господарські об'єднання, власники майна, у тому числі власники корпоративних прав та інші суб'єкти), що наділені правом управління господарською діяльністю. Отже, організаційно-господарські повноваження – це сукупність прав та обов'язків суб'єктів, яким вони делегуються, з управління господарською діяльністю та/або її регулювання, складовою якої є контроль.

Створення вітчизняного конкурентоспроможного промислового комплексу України неможливо без ефективного функціонування інфраструктури підтримки діяльності у сфері промисловості. На сьогодні складовою цієї інфраструктури виступають не тільки органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а й комерційні та некомерційні організації, що спроможні здійснювати заходи стимулювання діяльності у цій сфері, серед яких окреме місце займають торгово-промислові палати (далі – ТПП) – недержавні неприбуткові самоврядні юридичні особи. Таким чином, пошук оптимального варіанту співвідношення державного управління і приватноправових механізмів регулювання у сфері промисловості привів до виникнення самоврядних органі-

зацій, в яких управління діяльністю у межах наданих останнім повноважень, самостійно здійснюють члени цих організацій.

ТПП створюються з метою сприяння розвитку народного господарства та національної економіки, її інтеграції у світову господарську систему, формування сучасних промислової, фінансової і торговельної інфраструктур, створення сприятливих умов для підприємницької діяльності, всебічного розвитку усіх видів підприємництва, не заборонених законодавством України, науково-технічних і торговельних зв'язків між українськими підприємцями та підприємцями зарубіжних країн. Тому й завдання ТПП полягають у сприянні розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, експорту українських товарів і послуг, наданні практичної допомоги підприємцям у проведенні торговельно-економічних операцій на внутрішньому та зовнішньому ринках, освоєнні нових форм співробітництва; представленні інтересів членів палати з питань господарської діяльності як в Україні, так і за її межами; участі в організації в Україні та за кордоном професійного навчання і стажування фахівців; наданні довідково-інформаційних послуг, у тому числі іноземним юридичним особам; сприянні в організації інфраструктури інформаційного обслуговування підприємництва; встановленні та розвитку зв'язків з іноземними підприємцями, участь у роботі міжнародних неурядових організацій тощо.

Держава сприяє ТПП у виконанні їх завдань і, безумовно, здійснює нагляд за їх діяльністю в межах повноважень, делегованих відповідним державним органам, але самоврядні організації, встановлюючи для себе правила гри, також здійснюють контроль за їх виконанням і цей контроль значно

результативніший. Зазначимо, що ТПП здійснюють свою діяльність на підставі Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні»¹ (далі – Закон про ТПП), інших законів та нормативно-правових актів.

ТПП як юридична особа створюється за ініціативою засновників за принципом добровільного об'єднання останніх, який полягає у праві вибору підприємців входити або не входити до складу відповідної ТПП. Засновників ТПП, а ними можуть бути виключно юридичні особи, які створені і діють відповідно до законодавства України, громадяни України, зареєстровані як підприємці, та їх об'єднання, які знаходяться на відповідній території, скликають установчий з'їзд (конференцію) або загальні збори, на яких приймається Статут і створюються керівні органи ТПП.

При цьому ТПП набуває статусу юридичної особи з дня її державної реєстрації. Припиняється діяльність ТПП шляхом ліквідації. Членами ТПП України є регіональні ТПП, а також юридичні особи, які створені і діють відповідно до законодавства України, громадяни України, що зареєстровані як підприємці, та їх об'єднання. Щодо членів регіональних ТПП, то вони одночасно є членами ТПП України.

Члени ТПП мають певні переваги перед тими суб'єктами підприємницької діяльності, які не є членами ТПП. Зокрема, члени Харківської ТПП мають такі переваги: підвищення іміджу підприємства як надійного і стабільного ділового партнера; першочергове обслуговування за всіма видами послуг, які надає Харківська ТПП та ТПП України; участь в ділових зустрічах з українськими та зарубіжними партнера-

¹ Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 13. Ст. 52.

ми; отримання актуальної інформації щодо виставок, семінарів, форумів, ділових зустрічей, що проходять в Україні і за кордоном, а також інформації про комерційні та інвестиційні пропозиції і запити вітчизняних та зарубіжних фірм; розміщення комерційних пропозицій і запитів щодо співробітництва в довідково-інформаційній електронній бази даних Харківської ТПП; отримання рекомендаційних листів для представлення підприємства-члена ТПП в представництвах іноземних держав (посольствах, консульствах) тощо¹.

Відповідно до чинного законодавства ТПП мають права, які закріплюються в Статутах того чи іншого виду ТПП і реалізуються останніми в процесі їх діяльності. Зокрема, ТПП має право: проводити за дорученням державних органів незалежну експертизу проектів нормативно-правових актів з питань економіки, зовнішньоекономічних зв'язків, а також з інших питань, що стосуються прав та інтересів підприємців; представляти і захищати законні інтереси торгово-промислової палати або за дорученням її членів їх інтереси; надавати за дорученням українських та іноземних юридичних і фізичних осіб послуги, пов'язані із захистом їх прав та інтересів, відповідно до законодавства України і міжнародних договорів України; звертатися за дорученням осіб, права яких порушені, до Антимонопольного комітету України із заявами про порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції; проводити на замовлення українських та іноземних підприємців експертизу, контроль якості, кількості, комплектності товарів (у тому числі експортних та імпорتنних) і визначати їх вартість; засвідчувати і видавати серти-

¹ Харьковская торгово-промышленная палата. URL: <http://rada.com.ua/rus/catalog/8703/>.

фікати про походження товарів, сертифікати визначення продукції власного виробництва підприємств з іноземними інвестиціями та інші документи, пов'язані із здійсненням зовнішньоекономічної діяльності; здійснювати декларування зовнішньоторговельних вантажів у випадках, передбачених законом; організовувати міжнародні виставки, національні виставки іноземних держав і окремих іноземних фірм, забезпечувати підготовку і проведення виставок українських товарів в Україні та за її межами; організовувати семінари, конференції, ділові переговори з економічних питань за участю українських підприємців та іноземних фірм як в Україні, так і за її межами; укладати необхідні для виконання функцій палат зовнішньоекономічні та інші угоди з українськими та іноземними суб'єктами підприємницької діяльності, а також з окремими громадянами; видавати інформаційні, довідкові, рекламні та методичні матеріали з питань своєї діяльності, а також газети, журнали та інші друковані матеріали для забезпечення підприємницької діяльності; створювати, реорганізовувати і ліквідовувати підприємства та інші організації з метою виконання статутних завдань у порядку, встановленому законом; самостійно визначати методи здійснення своєї діяльності, встановлювати структуру, штатний розпис, чисельність працівників, форми і розміри та матеріального стимулювання їхньої праці згідно з законодавством України; створювати за ініціативою учасників спору третейські суди відповідно до законодавства України, галузеві або територіальні комітети (ради) підприємців, цільові секції фахівців-консультантів; виконувати інші повноваження, що не суперечать законодавству України. Причому методичні та експертні документи, видані ТПП в межах їх

повноважень, є обов'язковими для застосування на всій території України (ст. 11 Закону про ТПП), хоча ТПП не відносяться до тих органів, акти яких підлягають державній реєстрації в Міністерстві юстиції України¹.

Як і будь-яка юридична особа ТПП мають майно, що використовується для забезпечення їх статутної діяльності. Джерелами формування майна є: вступні та членські внески, прибуток від господарської діяльності ТПП, створених ними підприємств та інших організацій, а також інші доходи та надходження, що отримані ТПП у законний спосіб. Особливістю правового режиму цього майна є те, що майно та кошти ТПП у разі виходу або виключення відповідно до Статуту ТПП із складу її членів поділу не підлягає, сплачені членські внески не повертаються і претензії на частину майна ТПП не задовольняються.

Вищим органом ТПП виступають загальні збори її членів, а до виконавчих слід віднести Президента або Президію ТПП. Окрім цього в кожній ТПП обирається ревізійна комісія.

ТПП здійснює представництво інтересів своїх членів з питань, пов'язаних з їхньою господарською діяльністю як в Україні, так і за її межами, сприяє розвитку ринкових відносин у своєму регіоні, підприємницькій діяльності в усіх її формах, експорту українських товарів, надає консультаційні послуги у проведенні торгово-економічних операцій на внутрішньому і зовнішньому ринках, освоєнні нових форм співробітництва, організовує взаємодію між суб'єктами підприємницької діяльності, координує їх взаємовідносини з дер-

¹ Щодо державної реєстрації в Мін'юсті України актів Торгово-промислової палати України : Лист Мін-ва юстиції України від 05.02.2004 № 24-45-89. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5-89323-04/#Text>.

жавою в особі її органів, а також з потенційними партнерами.

ТПП України відкриває свої представництва та філії в інших країнах, а також засновує разом із зарубіжними партнерськими організаціями як в Україні, так і за її межами змішані торгово-промислові палати, ділові ради та інші спільні організації; засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили), тобто надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а також торговельні та портові звичаї, прийняті в Україні, за зверненнями суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб; засвідчує форс-мажорні обставини відповідно до умов договорів за зверненнями суб'єктів господарської діяльності, що здійснюють будівництво житла (замовників, забудовників); веде недержавний реєстр українських підприємців за їх згодою, фінансовий стан яких свідчить про їх надійність як партнерів у підприємницькій діяльності в Україні та за її межами. Разом із тим вирішити усі проблеми, які виникають у сфері діяльності ТПП на підставі застарілого законодавства, не вбачається можливим.

Останнім часом законодавство в сфері регулювання діяльності суб'єктів господарювання суттєво оновилося, а наслідком цього стало скорочення кількості перевірок суб'єктів господарювання, спрощення дозвільної системи та мінімізація видів господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, удосконалення системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обмежень, зменшення адміністративного контролю у цій сфері, створення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно як єдиної

державної інформаційної системи, що забезпечує обробку, збереження і надання відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, реформування системи оподаткування, що має забезпечити створення сприятливого підприємницького середовища та лібералізацію фіскальних відносин, оскільки одним з зовнішніх чинників, що робить вплив на ефективний розвиток господарюючого суб'єкта, є надмірне податкове навантаження; поширено запровадження непрямой державної підтримки зазначених суб'єктів, коли держава створює стимули для ведення бізнесу, а не прямо фінансує їх витрати. Вважається, що засоби непрямой підтримки забезпечують конкуренцію на ринку, що є важливим фактором за умов глобалізації інноваційної економіки.

В Україні на законодавчому рівні вибудовується той механізм, який спроможний охопити і опосередкувати інноваційні відносини, котрі поєднали б наукову, науково-технічну діяльність, а також діяльність по впровадженню інновацій в єдиний процес, спрямований на виникнення ринку інноваційних об'єктів. Традиційно інноваційну систему держави розглядають як комплекс інститутів правового, фінансового і соціального характеру, який забезпечує інноваційні процеси, а сам інноваційний процес – як сукупність науково-технічних, технологічних і організаційних змін, що відбуваються в процесі реалізації інновацій.

Серед об'єктивних економічних закономірностей розвитку національної інноваційної системи слід виокремити підвищення ролі регіонів і окремих територіальних міжрегіональних комплексів. Саме тому все більшої актуальності в сучасних умовах набувають питання регіонального розвитку,

вирішення яких залежить від ефективності формування та дії регіональних інноваційних систем (далі – РІС). Термін РІС вперше було запропоновано у 1992 році Ф. Куком (P. Cooke) у роботі «Regional innovation systems: competitive regulation in the new Europe»¹, а вже пізніше скандинавські економісти Б. Ашейм та А. Ісаксен спромоглися довести, що саме в регіонах фокусується процес створення нових знань та існує адекватна інфраструктура їх акумуляції й подальшого поширення, яке пояснюється наявністю так званих «некомерційних взаємозв'язків» (традицій, звичаїв, норм поведінки, що базуються на спільному історичному минулому) між місцевими економічними суб'єктами, що дає змогу ефективно використовувати ресурсний потенціал регіону задля підвищення його конкурентоспроможності та якості життя населення. Було виокремлено три види РІС: а) регіональна інноваційна система місцевого розташування (*territorially embedded regional innovation system*), у якій підприємства спрямовують свою інноваційну діяльність здебільшого на процес взаємного навчання, котрий водночас стимулюється географічною та організаційною близькістю, проте без безпосередніх взаємодій з організаціями, що генерують знання (університети, науково-дослідні установи); б) мережева регіональна інноваційна система (*regionally networked innovation system*), у якій місцеві підприємства разом з інституційною інфраструктурою, сформованою науково-дослідними інститутами, професійно-технічними навчальними закладами та іншими організаціями, що беруть участь в інноваційних процесах

¹ Cooke P. Regional innovation systems: Competitive regulation in the new Europe. *Geoforum*. 1992. Vol. 23, Issue 3. P. 365–382. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0016718592900489/>.

цих підприємств, утворюють відповідну мережу співпраці; в) регіоналізована національна інноваційна система (regionalised national innovation system), що характеризується інтеграцією місцевої інституційної інфраструктури та деяких місцевих галузей промисловості з національною або міжнародною інноваційними системами¹. Вітчизняні вчені А. М. Поручник та І. В. Брикова теж вважають, що інноваційна активність характеризується високим рівнем географічної концентрації, а це принципово змінює статус окремих національних регіонів, перетворюючи їх на вузлові точки глобальної інноваційної мережі².

Саме у такому контексті і набуває особливої актуальності концепція РІС як теоретична основа розробки та ефективної імплементації стратегії підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону.

Слід погодитися з тими вченими, які вважають, що РІС – це локалізовані на території окремих регіонів групи рефлексивно взаємодіючих підприємств, організацій, установ, які об'єдналися на основі спільних інтересів забезпечення ефективного інноваційного процесу на всіх його стадіях (розробка, просування, споживання інновацій) і ефективного використання ресурсів єдиного регіонального простору³. РІС формуються з урахуванням фінансових ресурсів регіональ-

¹ Мушеник І. М. Сутність та структура регіональних інноваційних систем. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Т. 1, № 5. С. 60–69.

² Поручник А. М., Брикова І. В. Регіональна інноваційна система як основа підвищення міжнародного конкурентного статусу національних регіонів. URL: http://www.kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2006_2_Poruch_Bryk_ukr.pdf.

³ Бендасюк С. П. Формування та розвиток регіональних інноваційних систем. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 273. С. 207–210.

них бюджетів в межах регіональних і галузевих цільових програм.

Враховуючи те, що одним з основних принципів державної інноваційної політики є інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про інноваційну діяльність»), до основних принципів регіонального інноваційного розвитку суб'єктів інноваційної діяльності вчені також відносять їх інформаційне забезпечення шляхом запровадження стейкхолдерського підходу, сутність якого базується на тому, що сталий успіх бізнесу, включаючи і інноваційний, досягається тільки при дотриманні інтересів і вимог зацікавлених сторін, що здатні здійснювати вплив на діяльність господарюючого суб'єкта¹. В науковій літературі стейкхолдерів прийнято поділяти на внутрішніх (керівництво, працівники, власники, спонсори) та зовнішніх (державні регулятивні, законодавчі органи, правові, судові та політичні установи, а також конкуренти, місцеве населення, ЗМІ). Крім того, є групи, що знаходяться між внутрішніми та зовнішніми сторонами, до яких, перш за все, відносять клієнтів і постачальників².

Трансформація інтелектуальної власності через інноваційний процес з метою досягнення результату інноваційної діяльності не може не враховувати складові інноваційного процесу, до яких належить як етап інноваційного проекту-

¹ Керимова Ч. В. Использование стейкхолдерского подхода при определении направлений инновационного развития компании. *Учет. Анализ Аудит*. 2018. Т. 5, № 4. С. 46–55.

² Безручко О. О. Значення інтересів стейкхолдерів у процесі управління діяльністю підприємства. URL: http://www.rusnauka.com/18_DNI_2010/Economics/69677.doc.htm.

вання, так і етап інвестиційної підтримки. В доктрині установленім є думка, що зазначені етапи мають однакове спрямування як в цілому, так і окремо по кожній складовій. Не вдаючись до поглибленого аналізу правового механізму розробки і реалізації інноваційного проекту, зазначимо лише, що інноваційні рішення повинні мати конкретну форму, вимоги до якої повинні бути чітко визначені. Це в першу чергу відноситься до форми і змісту інноваційного проекту, який представляє собою обґрунтування економічної доцільності, обсягу, строків здійснення капітальних вкладень, у тому числі необхідної проектно-кошторисної документації, розробленої відповідно до чинного законодавства та затвердженими в установленому порядку стандартами (нормами і правилами), а також описом практичних дій по здійсненню інвестицій. Таким чином, розробка інноваційного проекту вимагає техніко-економічного обґрунтування інвестицій в інноваційну діяльність (ТЕО). На етапі проектування важливим принципом є безперервність і систематична актуалізація інформації. При цьому стейкхолдерський підхід обумовлює необхідність проведення систематичного аналізу інтересів зацікавлених осіб в прийнятті рішень, які можуть вплинути на продовження інноваційного процесу.

Інноваційна система держави – це комплекс інститутів правового, фінансового і соціального характеру, який забезпечує інноваційні процеси, як сукупність науково-технічних, технологічних і організаційних змін, які відбуваються в процесі реалізації інновацій. Таким чином, формування інноваційної системи України залежить від побудови економічних, правових та організаційних механізмів, які б дозволили реалізувати інноваційні продукти.

Формування і забезпечення стабільної інноваційної інфраструктури є одним з пріоритетних завдань державної політики. Виходячи з того, що інфраструктура в ринковій економіці традиційно розглядається як специфічна система (підсистема) взаємопов'язаних інститутів, цільовою функцією яких є створення загальних умов для функціонування суб'єктів у різних сферах економіки, сутність інфраструктурного забезпечення у досліджуваній сфері з боку держави полягає у створенні соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції.

На разі формування інноваційної системи України – найважливіша потреба суспільства. Вона включає створення відповідних економічних, правових та організаційних механізмів, які б гарантували реалізацію і захист прав та інтересів інноваційних структур, які створюються з метою інтенсифікації розроблення, виробництва та впровадження наукоємної конкурентоспроможної продукції із спрямуванням взаємоузгоджених дій наукових організацій, закладів освіти, промислових підприємств та інших суб'єктів на задоволення потреб внутрішнього ринку і нарощування експортного потенціалу країни.

Інноваційна структура (підприємство, організація) здійснює інноваційну діяльність, розробляє, впроваджує і реалізує затребувану на ринку конкурентоспроможну продукцію (товари, роботи, послуги), володіє наступним колом ознак інноваційності: наявність продажу інноваційної продукції;

наявність витрат на інновації, в тому числі витрат на дослідження і розробки; використання об'єктів інтелектуальної власності для посилення конкурентних переваг продукції, що випускається.

Будь-яка інноваційна структура може володіти тими чи іншими ознаками інноваційності, але усталеним є підхід, що кожна з ознак відображує один або сукупність інноваційних процесів, які протікають в цій структурі. Причому сполука цих ознак і процесів може бути будь-якою, що залежить від безлічі зовнішніх та внутрішніх умов і їх змін, що лише підкреслює головну мету інноваційної діяльності – ефективне використання ресурсів, підвищення прибутку, зростання обсягів виробництва та продажів затребуваної на ринку продукції.

Слід відмітити, що на рівні сучасного законодавства закріплено широкий підхід до запровадження тих організаційних форм, які спроможні забезпечити взаємодію різних суб'єктів, діяльність яких спрямована на створення і реалізацію (впровадження) інновацій (інноваційного продукту, інноваційної продукції). Складовою інноваційної інфраструктури можуть бути науково-дослідні та проектно-конструкторські організації, які працюють за профілем інноваційної структури; заклади освіти, які працюють за таким же профілем або спеціалізуються на підготовці та підвищенні кваліфікації фахівців з базових спеціальностей інноваційної структури; підприємства, які впроваджують результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт та винаходів; інноваційні фонди, комерційні банки, страхові фірми; суб'єкти підприємницької діяльності, що надають юридичні послуги, послуги в галузі науково-технічної експертизи, ме-

неджменту, маркетингу, транспорту, рекламної, видавничої та інформаційної діяльності.

Серед суб'єктів інноваційної діяльності виділяють інноваційні структури, які створюються з метою інтенсифікації розроблення, виробництва та впровадження наукоємної конкурентоспроможної продукції із спрямуванням взаємозгоджених дій наукових організацій, закладів освіти, промислових підприємств та інших суб'єктів на задоволення потреб внутрішнього ринку і нарощування експортного потенціалу країни. Поширеним різновидом інноваційної структури є інноваційне підприємство, яке може функціонувати як: інноваційний центр, бізнес-інкубатор, технополіс, технопарк тощо. У відповідності з Положенням про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів¹ інноваційна структура – це юридична особа будь-якої організаційно-правової форми, що створена відповідно до законодавства (вид А), або група юридичних осіб, яка діє на основі договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів її учасників (вид Б), з визначеними галуззю діяльності та типом функціонування, орієнтованим на створення і впровадження наукоємної конкурентоспроможної продукції.

На практиці створюються також профіцентри – тимчасові об'єднання науковців, які є фахівцями в суміжних галузях науки і техніки, а також менеджерів. Ці об'єднання можуть ефективно вирішувати конкретні наукові та науко-

¹ Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 22.05.1996 № 549. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-96-p#Text>.

во-технічні завдання з виходом на освоєння нових видів продукції.

Щодо інжинірингових компаній, то, за правило, вони займаються доопрацюванням нововведень до стадії їх промислової реалізації, а також проводять консультації і надають послуги в процесі впровадження нових розробок. Інжинірингова діяльність пов'язана з наступними видами послуг і робіт: проектування об'єктів, розробка планів будівництва і реконструкції, контроль за виконанням робіт (консультативний інжиніринг); надання замовнику технологій, розробка проектів з енерго- і водопостачання, транспорту, зв'язку тощо (технологічний інжиніринг); поставка обладнання, техніки, виконання будівельних робіт (загальний інжиніринг). У Податковому кодексі України (ст. 14.1.85) наведено таке визначення поняття інжиніринг: надання послуг (виконання робіт) із складення технічних завдань, проектних пропозицій, проведення наукових досліджень і техніко-економічних обстежень, виконання перед проектних, проектних, інженерно-вишукувальних, інженерно-розвідувальних робіт (послуг) з будівництва об'єктів, розроблення технічної документації, проектування та конструкторського опрацювання об'єктів техніки і технології, надання консультації та авторського нагляду під час монтажних та пусконаладжувальних робіт, а також надання консультацій економічного, фінансового або іншого характеру, у складі таких послуг (робіт)¹.

Останнім часом в Україні спостерігається процес академічного відокремлення університетських структур та утворення на їх основі спін-компаній («spin-off» та «spin-out»).

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, 15–16, 17. Ст. 112.

Компанії «spin-off» – це малі інноваційні підприємства, чия діяльність спрямована на комерційне впровадження науково-технічних результатів, отриманих в ході виконання проектів у військово-промисловому комплексі. Компанії «spin-out» є різновидом венчурних структур, заснованих декількома співінвесторами, які гарантують фірмі підприємницьку свободу¹.

До малих інноваційних форм відносяться і невеликі підприємства –експлеренти, головна роль яких полягає у створенні нових продуктів і технологій та впровадження радикальних нововведень². В основному вони займаються науковими, конструкторськими розробками, комерційним освоєнням технічних відкриттів, виробництвом дослідних, пробних партій товарів. Відомо, що ринкова конкуренція проявляється в боротьбі підприємств (продавців) на доступних їм сегментах ринку за обмежений обсяг попиту споживачів. З огляду на стратегію конкурентної поведінки тих чи інших підприємств, тобто пристосування їх до змінних умов ринку, усталеною є їх класифікація на чотири види, одним із яких і є *підприємства-експлеренти*. Вони відрізняються, як вже було зазначено, «піонерською» поведінкою, тобто стратегія їх діяльності орієнтується на розробку радикальних нововведень і створення нових потреб та попиту на принципово нові товари. Досягти зазначеної мети можуть, безумов-

¹ Шевченко Л. С. Університети як суб'єкти інтелектуального підприємництва. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1 (5). С. 5–12; Татомир І. А. Вплив академічного капіталізму на спін-офф активність дочірніх компаній. *Фінанси України*. 2018. Вип. 2. С. 93–108.

² Новиков В. С. *Инновации в туризме : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений*. М. : Изд. центр «Академия», 2007. 208 с.

но, підприємства, що мають високий науково-технічний потенціал і підприємницький стиль поведінки. Існуюча класифікація підприємств за стратегію конкурентної поведінки на ринку містить ще й такі їх види: *підприємства-віоленти*, для них характерна «силова» поведінка, тобто стратегія їх поведінки – домінування на ринку, що орієнтована на високу продуктивність і зниження витрат виробництва, а отже, і зниження ціни реалізації; *підприємства-патієнти*, для яких характерна «нішова» поведінка, тобто стратегія поведінки, що орієнтована на випуск обмеженої кількості продукції високої якості. Такі підприємства прагнуть відійти від суперництва з провідними компаніями і знайти на ринку власну нішу, яка була б недоступна, в першу чергу, для підприємств-віолентів; *підприємства-комутанти*, для яких характерна «приспосувальна» поведінка, тобто стратегія їх поведінки – задоволення нестандартних потреб споживачів на локальному ринку при високій гнучкості виробництва при невеликих обсягах продукції, що виробляється¹.

Серед малих організаційних форм в інноваційній сфері виділяють і стартап компанії. Створення їх пов'язано з підвищеною ризиковістю стартап проектів, а тому вимагає введення особливого порядку їх фінансування. Саме тому на практиці запроваджено декілька моделей фінансування цих компаній: венчурні фонди; бізнес-янгіли; конкурси та гранти, хоча засновники стартап компаній можуть застосовувати при цьому і нові системи он-лайн кредитування, зокрема, краудфандінг та краудлендінг.

¹ Портер М. Е. Стратегія конкуренції : пер. з англ. Київ : Основи, 2006. 390 с.; Кошелупов І. Ф. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. Одеса : ОДЕУ, 2009. 152 с.

Між тим ризик – це те, що завжди супроводжує не тільки будь-яке нововведення, а й створення інноваційної структури. Природно, що одна з проблем, яка постає перед організацією, що вирішила зайнятися інноваційною діяльністю, це проблема мінімізації ризику втрати вкладеного капіталу в разі невдачі інноваційного проекту. Вирішення її лежить в площині використання як в створенні інноваційних підприємств в малих організаційних формах, так і в венчурному підприємстві.

Вважається, що венчурне підприємство на сьогодні – одне з найбільш динамічних і перспективних напрямів інноваційного розвитку. Свого часу саме завдяки йому були створені та досягли значних успіхів такі компанії, як Apple, Google, Microsoft; з'явилися абсолютно нові галузі та напрями виробництва (біотехнології, персональні комп'ютери, ІТ індустрія)¹.

Передумовами ведення венчурного підприємства та заснування у цій сфері юридичної особи можливо при наявності: ідеї нововведення (нового продукту, технології, послуги); суспільної необхідності в даній інновації; підприємця, який на основі нововведення бажає заснувати венчурне підприємство; персоналу, який за своєю кваліфікацією спроможний виконувати науково-технічну діяльність; «ризикового» капіталу для фінансування підприємства, оскільки рівень фінансової підтримки розвитку суб'єктів господарювання, включаючи і інноваційні структури, залишається незначним.

¹ Волохов О. С. Венчурний бізнес: сутність та особливості організації. *Економіка і управління: виклики та перспективи* : збірник матеріалів Між-нар. наук.-практ. Інтернет-конф. 13–14 лют. 2014 р. Дніпропетровськ : ФОП Дробязко С. І., 2014. С. 79–82.

Венчурне підприємництво має численні форми, серед яких: незалежні, частіше малі, інноваційні підприємства з використанням капіталу інвестиційних фондів; підприємства, які впроваджують інновації, що організовані на пайових засадах промисловими корпораціями, так звані «зовнішні фонди корпорацій»; внутрішні венчурні відділи корпорацій, основою яких є виділення підприємницької групи як самостійного венчурного підрозділу.

Фонди венчурного капіталу не лише інвестують, але й підтримують розвиток компаній із високим потенціалом зростання на ранніх стадіях розвитку, створюючи робочі місця для висококваліфікованого персоналу у нових інноваційних сферах, де інші фінансові інструменти важкодоступні. Фонди більш пізніх стадій розвитку інноваційного процесу сприяють передачі прав власності існуючих компаній, допомагають малим компаніям вирости у великі, а також здійснюють інвестиції в життєздатні підприємства, які є відділеннями (spin-out) вже існуючих компаній, сприяючи диверсифікованості й освоєнню нових ринкових ніш¹.

Проте, у сучасних умовах все ще триває пошук нових організаційних форм та правових механізмів здійснення інноваційної діяльності. Це пояснюється тим, що розробка і впровадження інновацій на одному виробництві не завжди ефективні з погляду на великі витрати, які з цим пов'язані, а також ризиком отримання негативного результату. Тому на практиці, запозичивши досвід організації інноваційних про-

¹ Правовая среда венчурной деятельности в Российской Федерации : обзор. материал / РАВИ, при участии Адвокат. Бюро «Горемыкина, Цокол и партнеръ». СПб., 2009. 92 с. URL: http://www.rvca.ru/upload/files/lib/pravovaya_sreda_venchurnoy_deyatelnosti.pdf.

цесів інших країн світу, в якості вирішення цієї проблеми пропонується застосування інновацій, які вже створені за межами конкретного господарюючого суб'єкта шляхом укладення між зацікавленими суб'єктами інноваційних договорів, зокрема, договорів трансферу технологій; технологічне співробітництво шляхом об'єднання зусиль суб'єктів в інноваційному розвитку (технологічні парки, технополіси); створення нових компаній інноваційного спрямування.

Однією з актуальних проблем на сьогодні все ще залишається проблема підвищення доступності фінансових послуг, вирішення якої пов'язують з вдосконаленням і розвитком технологій мікрофінансування – діяльності, спрямованої на надання базових фінансових послуг людям, які не можуть претендувати на стандартні банківські фінансові послуги, а саме людям, які опинились у скрутних життєвих обставинах, підприємцям-початківцям тощо¹.

Слід погодитися із тим, що мікрофінансування, одним з видів якого є мікrokредитування², – це приклад соціального підприємництва, який передбачає симбіоз соціальної місії з отриманням комерційного ефекту, оскільки його технології зводяться не тільки до надання послуг населенню з низьким рівнем доходу, а також засновникам мікробізнесу, щоб вони, скориставшись цими послугами, могли забезпечити собі по-

¹ Мамута М. В., Сорокіна О. С. Введение в микрофинансирование. *Глобальные рынки и финансовый инжиниринг*. 2015. Т. 2, № 2. С. 143–156.

² Засновником концепції мікrokредитування, спрямованого на розвиток малого бізнесу шляхом видачі невеликих кредитів позичальникам без застави, але з умовою відкриття сімейного бізнесу, вважається Мухаммад Юнус, Лауреат Нобелівської Премії миру за внесок у боротьбу з бідністю (2006 р.) (див.: Мухаммад Юнус. URL: <http://pro.rbc.ru/demo/5d1c7dce9a7947460e7380bb>).

дальше зростання як в плані особистісного розвитку, так і в частині розширення бізнесу та підвищення якості життя. Модель мікрофінансування передбачає використання мікрофінансовими організаціями спеціально розроблених процедур з оцінки ризику позичальника, а також технологій надання і забезпечення повернення позик¹. Таким чином, основною метою мікрокредитування малого бізнесу, з одного боку, є забезпечення повернення отриманих коштів, а з іншого, – забезпечення отримання доходу від таких операцій.

Не торкаючись проблем організаційно-економічних технологій мікрокредитування, зупинимось на з'ясуванні правового положення мікрофінансових організацій (далі – МФО), які мають давню історію, функціонують в різних країнах світу і спеціалізуються в сучасних умовах на наданні позик представникам малозабезпечених верств населення, для яких банківські послуги є недоступними.

Поява МФО на ринку фінансових послуг України (далі – РФП) в якості нового учасника, основним видом діяльності яких стало надання коштів у короткострокову позику громадянам, що опинились у скрутних життєвих обставинах, була передбачуваною, оскільки, як вірно зазначається в літературі, традиційні технології кредитування не дозволяли банкам ефективно працювати з цією категорією осіб з огляду на підвищений ризик роботи з ними, а МФО певним чином сприяли вирішенню цієї проблеми. МФО займають на РФП нішу послогодавців так званих «швидких» грошей, що дає можли-

¹ Цхададзе Н. В. Микрофинансирование за рубежом: опыт решения социальных задач. *Экономика. Налоги. Право*. 2017. № 1. С. 101–109. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/mikrofinansirovanie-za-rubezhom-opyt-resheniya-sotsialnyh-zadach/viewer>.

вість окремим правникам констатувати появу такого сегменту цього ринку як швидке кредитування¹. Проте, ні само поняття мікрофінансування, ні визначення організаційно-правової форми МФО як різновиду фінансових установ не отримали легалізації на рівні вітчизняного законодавства. З одного боку створення цих структур мов би і не суперечить чинному законодавству, оскільки відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (далі – Закон)² надання коштів у позику, в тому числі на умовах фінансового кредиту, було віднесено до фінансових послуг при умові, що послугодавцем виступала фінансова установа. Однак, не було враховане те, що відповідно до зазначеного Закону правовий статус окремих видів фінансових установ закріплюється на рівні спеціальних законів, чого відносно МФО не було зроблено, а це потягло за собою те, що економіко-правові вимоги, котрі пред'являються законодавством до окремих видів фінансових установ як учасників РФП, зокрема, і тих, які надають теж мікrokредити, наприклад, кредитні спілки, мов би і не стосуються МФО. Між тим і на момент появи цих структур, і на сьогодні щодо фінансових установ на рівні законодавства існують загальні імперативні приписи відносно їх правового статусу. Вони відбивають виключний характер господарської правосуб'єктності фінансових установ і є обов'язковими для

¹ Козаченко Г. В., Білоусова А. Ю. Правове регулювання діяльності мікрофінансових організацій в Україні. *Розвиток фінансового ринку в Україні: загрози, проблеми та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 15 жовт. 2019 р. Полтава : ПолтНТУ, 2019. С. 35–37.

² Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1.

дотримання на етапі створення та початку діяльності того чи іншого виду цих установ. До них відносяться вимоги відносно організаційно-правової форми, реєстраційні та ліцензійні вимоги. Щодо додаткових вимог, то це встановлені нормативно-правовими актами приписи, які висуваються до діяльності фінансових установ під час надання ними фінансових послуг, зокрема, щодо обліку та звітності; проведення аудиту; здійснення фінансового моніторингу; управління ризиками; інформаційного забезпечення¹.

На практиці МФО носять об'єднуючу назву кредитних (фінансових) компаній², без урахування того, що фінансові установи – учасники РФП можуть створюватися в кооперативній, корпоративній та унітарній формах і функціонують у «модифікованих» («ускладнених») організаційно-правових формах³. З огляду на те, що за даними аналітиків спостерігається стале зростання ключових показників розвитку МФО, можна було б сподіватися, що законодавець зверне увагу на цю тенденцію і заповнить правовий вакуум, який склався на ринку мікрофінансування, прийнявши спеціальне законодавство, яке б убезпечило суспільство від ризику формування фінансових пірамід на цьому ринку. Однак проаналізувавши останні законодавчі зміни в регулюванні діяльності РФП в цілому, зокрема, положення Законів України «Про

¹ Борисов І. В. Організаційно-правові форми фінансових установ як учасників ринку фінансових послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. С. 9–10.

² Мікрофінансові організації (МФО) України. URL: <http://minfin.com.ua/ua/credits/company/>.

³ Борисов І. В. Організаційно-правові форми фінансових установ як учасників ринку фінансових послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. С. 3–4.

споживче кредитування»¹ та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг»², слід зазначити, що проблем МФО вони не вирішують.

Слід враховувати і те, що на практиці з'явилися альтернативні форми надання «швидких» коштів, зокрема, через систему он-лайн шляхом застосування моделі взаємного P2P-кредитування³ за механізмами, що подібні до краудлендінга або краудфандінга. Це виправдано, оскільки майже всі учасники РФП переходять на цифрові технології, бо це спрощує доступ до фінансових послуг. Таким чином, вважаємо за необхідне, по-перше, прийняття спеціального закону, який би легітимував правовий статус МФО з метою підвищення ефективності їх діяльності, визначивши, перш за все, що представляє собою мікрофінансова діяльність, права, обов'язки, відповідальність і гарантії МФО, хто, окрім цих організацій, може здійснювати мікрофінансову діяльність; по-друге, з урахуванням існуючої практики надання фінансових послуг за допомогою інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет, мобільних технологій та інших сучасних технологій, розробити дієвий механізм їх впровадження на ринку мікрофінансування. Той факт, що 04 лютого 2020 року Верховна Рада України в першому читанні прийняла законо-

¹ Про споживче кредитування : Закон України від 15.11.2016 № 1734-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 1. Ст. 2.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг : Закон України від 20.09.2019 № 122-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 44. Ст. 278.

³ Казаченок О. П. Взаимное (P2P) кредитование как современный инструмент альтернативного финансирования. *Вестник университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА)*. 2018. № 10. С. 147–155.

проект про поширення Закону України «Про споживче кредитування» на мікропозики, що в тому числі надаються і мікрофінансовими організаціями, не вирішує усіх проблем створення та функціонування останніх. Тим більш, що Закон України «Про споживче кредитування» створювався для ефективного захисту прав споживачів кредитних послуг і не поширювався на мікрофінансові організації. Підводячи підсумок, констатуємо, що на сьогодні лише частково вирішені ті завдання, які ставились Концепцією вдосконалення державного регулювання господарської діяльності 2007 року.

2.2. Впровадження циркулярної економіки в законодавство України відповідно до вимог ЄС: критичний аналіз

Підписанням Угоди про Асоціацію з ЄС Україна взяла на себе зобов'язання з узгодження національного законодавства з правом ЄС, зокрема, щодо впровадження положень європейських директив №2008/98/ЄС «Про відходи та скасування деяких директив» та №1999/31/ЄС «Про захоронення відходів» у національне законодавство протягом чітко визначених строків – від трьох до п'яти років від набуття чинності Угодою.

Циркулярна економіка є тією концепцією, яка все частіше знаходить своє відображення в наукових публікаціях та нормативних документах ЄС, зокрема, й у названих вище актах. Заснована на принципах відновлення ресурсів, запобігання та зменшення обсягу відходів й повторного використання